

La via dal Grischun atras l'istorgia

■ **Il Grischun, il pajais da transit classic en il cor da las Alps, collia cun sias differentas transversalas nord-sid relativamein cumadaivlas ils impurtants circuls d'economia e da cultura europeics da la planira dal Rain superiur e da la planira lombarda.** Questa situaziun centrala ha probablmain persvadì ils Romans da conquistar quest terren – colonisà dapi la mesadad dal temp paleolitic e strategicamain impurtant – curt avant l'entschatta da noss chalender sco provinza Raetia prima. L'influenza romana ha dà la tempra al pajais: en la tradiziun cristiana, en la lingua rumantscha ed en la civilisaziun romana. Dapi il settavel tschientaner in stadi da baselgia alpin independent sut la schlatta indigena dals Victorids, vegn la Rezia integrada l'onn 843 en l'unìun da l'imperi tudestg. Ma l'uvestg da Cuir e l'avat da Mustér sco protecturs dals pass alpìns, impurtants per ils imperaturs tudestgs, pon sa segirar grondas libertads en stadis feudals spirituals per gronda part independents e pon daventar prinzi imperials che acquistan sco proprietaris da terren ils pli ritgs en territori muntagnard ina seria da dretgs roials e che exerciteschan la pussanza suverana.

Las vischnancas daventan adina pli conscientas da sasezzas e profiteschan dapi l'entschatta dal 14avel tschientaner dals sbagls da la politica da l'uvestg per sa segirar ina part da la pussanza dal stadi tras la Lia da la chadè, fundada il 1367.

A la protecziun dals interess da las vischnancas visavi ils signurs feudals ed a la segirezza da la pasch, las vias da traffic e la prosperitad economica servan er la Lia grischina, fundada il 1395, e la Lia da las diesch dretgiras dal 1436. Quest svilup ad in urden da stadi democratic è vegnì promovì dapi la fin dal 13avel tschientaner en moda decisiva tras ils gualsers alemannics. La constituziun dal «Stadi liber da las trais lias cuminas» dal 1524 fa or dal pajais alpin in stadi confederà da 48 vischnancas giudizialas cumplettaimain suveranas en legislaziun, administraziun e giurisdicziun, cunter la voluntad da las qualas il stadi cumplettaiv na po strusch sa dustar. Quest urden da stadi particularistic n'ha betg success durant la reformaziun; minga vischnanca decida en moda suverana davart l'acceptaziun u la refusa da quella. Er durant ils scumbigls grischuns sa segireschan las grondas pussanzas en lur combat per l'egemonia sin il continent sur las vischnancas lur influenza nuschaivla sin las decisziuns da la politica da l'exte-

La constituziun dal «Stadi liber da las trais lias cuminas» dal 1524 fa or dal pajais alpin in stadi confederà da 48 vischnancas giudizialas cumplettaimain suveranas en legislaziun, administraziun e giurisdicziun.

KEYSTONE

riur dal pajais da pass strategicamain impurtant.

La politica da rampigns da Jörg Jenatsch è buna da mantegnair al stadi liber ils pajais subdits Vuclina, Bormio e Chiavenna, conquistads il 1512. Il temp relativamein calm da la mesadad dal 17avel tschientaner fin a la fin dal 18avel tschientaner è segnà dal domini factic da famiglias dominantas e d'in bainesser economic. A quest contribueschan las pensiuns, ils daners annuals, ils servetschs sut bandieras estras ed ils domicils industrials da grischuns a l'exteriur sco er l'agricultura ed ils affars da transit. Ma la culminaziun economica na lascha betg emblidar ch'il domini da singulas famiglias ed il particularissem da las vischnancas han indeblì considerablmain il vegl stadi liber. En il temp

inquiet da la revoluziun franzosa croda el ensemen, e cun las armadas estras vegnan ina giada dapli la fom e la misergia en las valladas grischunas. Pir la colliaziun cun la confederaziun restituescha al Grischun il paus intern e l'urden, sco che Napoleon aveva preditg.

La constituziun dal 1854 fa or dal stadi federalistic cun referendum da vischnanca in chantun organisà sco stadi unitar, nua ch'il pievel è purtader da la suveranità dal stadi e na pli las vischnancas. Il Cussegl grond na sa cumpona betg pli da mess da las vischnancas che vuschan tenor instrucziun, mabain da represchentants dal pievel tschernids en ils circuls e che na ston suandar naginas directivas.

Las revisiuns da la constituziun dal 1880 e 1894 augmentan ils dretgs dal

pievel e stgaffeschan cun il Cussegl pitschen (5 commembers) – numnà oz Regenza – ina executiva che sa basa sin il sistem da departaments. Empè da las 48 vischnancas giudizialas suveranas èn gia il 1851 pli che 200 anteriurs vitgs ed aclauns daventads vischnancas. Incumbensas e competenzas da la veglia vischnanca giudiziala suverana van per part al chantun, per part a las novas vischnancas ch'èn savens fitg pitschnas e che possedan dapi lura ina gronda autonomia, sch'ins cumpareglia cun la media svizra. Questa autonomia han ellas defenì cun success enfin oz en cumbats cunter tendenzas centralisticas veras e faussas, perquai ch'ellas èn persvadidas – cun raschun – dal federalissem creschì historicamain en il pajais da las 150 valladas.

Dr. Leo Schmid, Cuir